

Stavnsbåndets vestjyske realitet

Af JØRGEN DIECKMANN RASMUSSEN

1988 har været jubilæernes år: Odense kunne fejre 1.000 års byjubilæum, Dansk Metal kunne fejre 100 års jubilæum o.s.v. Et andet af årets jubilæer var markeringen af 200-året for stavnsbåndets ophævelse, som har fundet sted over hele landet, kraftigt bakket op af landbrugets organisationer.

Stavnsbåndet som sådan siger næppe ret mange mennesker noget i dag. Umiddelbart husker de fleste fra skoletiden nok noget om onde godsejere, den gode kronprins, der befriede bondestanden fra undertrykkelse, Frihedsstøtten m.m. Kun de færreste har en fornemmelse af stavnsbåndets baggrund og funktion og 1700-tallets danske samfund i bredere forstand.

Der kan ikke herske tvivl om, at stavnsbåndet var en væsentlig lov at få fjernet. Men så slem, som det ofte gøres til, var det nu heller ikke. Kort fortalt var der tale om en ca. 55 år gammel kriselovgivning, der blev indført i 1733, fordi især sjællandske godsejere under 1730-ernes økonomiske krise havde svært ved at finde fæstere til fæsteledige gårde, og fordi de også manglede unge mænd at udskrive til soldat.

I den såkaldte stavnsbåndsforordning af 4. februar 1733 stod der følgende: »Ingen bondekarl må give sig fra det gods, hvor han er født, så længe hans husbonde kan skaffe ham tjeneste, medmindre han er over de til enrolleringen ansatte år, eller sin tid ved

landmilitisen rigtig har udtjent. Men når han derfra har beholdt sin afsked, som ham uden nogen slags betaling meddeles, må han sin husbonde tjenesten lovlige opsiges, og derefter kan han siden tage tjeneste i landet, hvor han selv vil. Undtagen han er af de gamle vornede eller har firsiddet sin gård. Men i andre tilfælde må den ikke nægtes ham«. Alle drenge fra deres fyldte 14. år til deres fyldte 36. år var omfattet af lovens bestemmelser.

Flere gange blev stavnsbåndet strammet. I 1742 blev det udstrakt til at gælde alle mænd mellem 9 og 40 år, og i 1764 blev drenge på 4 år også omfattet af loven.

I vore øjne er stavnsbåndet binding af den mandlige befolkning både urimelig og vanskelig forståelig. Også i samtiden affødte den megen utilfredshed, og som med anden lovgivning, landbefolkningen fandt urimelig eller uretfærdig, omgik man den, når der var lejlighed til det eller brug for det.

Meget hurtigt kunne det konstateres, at stavnsbåndet ikke virkede i store dele af Jylland. Særlig i tre område-typer var der problemer. Det drejede sig om kystnære områder, egne med få godser og steder med forholdsvis kort afstand til grænsen. Ribe amt passer godt på denne beskrivelse, og mange karle her fra amtet »sivede« da også væk fra fødestavnen for at undgå stavnsbåndet. I 1737 blev amtmændene anmodet om at indsende indberetninger om antallet af undvegne soldater fra deres amter. Amtmanden over

Fig. 1. Vignet til kort over Skads, Gørding og Malt herreder, udført af Tøger Reenberg Teilmann 1762-67, genudgivet af Historisk Samfund for Ribe amt 1986.

Tøger Teilmann (1721-1788) var en typisk repræsentant for oplysningstidens foregangsmænd. I 1749 arvede han herregården Endrupholm, hvor han byggede, anlagde have, plantede frugttræer, merglede jorden og anlagde egnens første teglværk. I vignetten har han ladet skildre egnens herligheder og erhvervsgræne, som han også har beskrevet i bidrag til »Danske Atlas«.

Fig. 2. C. C. von Gabel (1679-1748), stiftamtmand for Riberhus Amt 1725 ff. Maleri på Ribe gl. rådhus, kopi af portræt, tilskrevet B. Denner, ca. 1715-20 (på Giesegård).

Riberhus Amt, C. C. v. Gabel oplyste, at af dem under 14 år var der bortgået 2 af Visselbjerg Gods, 6 fra Nielsbygård Gods, 8 fra Sønderkov, 7 fra Estrup og 7 fra Hundsbæk Gods. De nævnte var på grund af alderskriteriet endnu ikke omfattet af stavnsbåndet, men stod foran at blive det. Af dem over 14, som var omfattet af stavnsbåndet, oplyste amtmand C. C. v. Gabel, at mange var bortgået til fyrstendømmerne eller stukket til søs til Holland og England. Han skrev, at enten blev de borte eller også tog de ved hjemkomsten bolig på øerne for at blive fri for udskrivning til landsoldat. Helt galt var det i Børsmose by, hvor der på 10 ejendomme med i alt 21 tdr. hartkorn kun var en eneste ung karl!

Senere tilsvarende indberetninger viste, at stavnsbåndet var virkningsløst, ikke blot i Ribe Amt, men i store dele af Jylland.

En så omfattende lovovertredelse kunne regeringen naturligvis vanskeligt se passivt på. I den nævnte indberetning fra 1737 foreslog amtmand Gabel, at proprietærene skulle have lov til at sende dem, der var undvejet uden pas eller følgeseddel, til de gevorbene regimente eller lade dem straffe med arbejde i skubkarren i Fredericia Fæstning. Hans forslag blev dog ikke efterfulgt. Men man forsøgte på

forskellig måde ad lovgivningens vej at gøre det vanskeligere at omgå stavnsbåndets bestemmelser. På foranledning af de sessionsdeputerede fra Århus og Ribe stifter blev det f.eks. i 1734 forbudt præsterne at trolove eller vie nogen landsoldat uden sessionens skriftlige tilladelse.

Denne bestemmelse kunne naturligvis ikke stoppe flugten til hertugdømmerne, men den forsøgte man at dæmme op for på anden måde. F.eks. blev det forbudt præsterne i hertugdømmerne at give mandspersoner fra kongeriget nadver eller vie dem, hvis ikke de pågældende havde gyldigt pas. I 1753 blev indbyggerne i de daværende Haderslev, Løgumkloster og Tønder amter forbudt at modtage eller antage nogen karl fra Jylland uden at sikre sig, at pågældende havde behørigt pas. Og i 1759 blev det besluttet at straffe de undvegne tjenestefolk, som blev anholdt i hertugdømmerne uden pas, med udlevering til regiments- eller kompagnicheferne ved kavalleriet for at tjene der nogle år.

Noget hjalp de forskellige stramninger nok. Men stavnsbåndet kom aldrig til at fungere ordentligt i Jylland. Det var måske derfor ikke så betydningsfuldt her i amtet, da den gennemhullede kriselovgivning i 1788 besluttedes ophævet med virkning fra året 1800.

I lyset af stavnsbåndets manglende virkning kan det måske nok undre, at man så har brugt så mange kræfter og penge på at fejre det. Hvis man ser bort fra landbrugsorganisationernes egne motiver, er det nu heller ikke så meget selve stavnsbåndets fjernelse, der fejres, som 200-året for landboreformernes gennemførelse. Det danske samfund gennemgik mange reformer i slutningen af 1700-tallet, men nogle af de vigtigste var landboreformerne. Deres historie strakte sig over perioden fra 1755, hvor der blev åbnet for en offentlig diskussion af »landets Flor« til 1810, hvor en lov om udstykning kan siges at slutte reformperioden. Særlig intensivt foregik lovgivningsarbejdet i 1780-erne, hvor man udover lovgivning om dyrkningsmæssige forhold også lovgav om bondestandens samfundsmæssige stilling og om forholdet mellem gods-ejer og fæstebonde.

Meget af denne lovgivning har måske først og fremmest grundlæggende betydning for de arbejdsmåder og -vilkår, landmændene har i dag. Men også ikke-landmænd møder ofte følgerne af én af landboreformerne, nemlig den såkaldte udskiftning. Mange af vore nuværende veje, marker og skel, ja sågar parcelhusgrunde har en grundform eller et forløb, som kan føres tilbage til 1700-årenes landboreformer. De 200 år gamle reformer greb nemlig dybere ind i både samfund og kulturlandskab, end vi tænker på i dag.

Jørgen Dieckmann Rasmussen, arkivar, Esbjerg byhistoriske Arkiv.